

Обдарованість: сутність, структура, перспективи розвитку
// Актуальні проблеми психології: Проблеми психології
обдарованості: зб. наук. пр. / за ред. С.Д. Максименко та
Р.О. Семенової. – Т. 6. – Вип. 3. – Житомир: Вид-во ЖДУ
ім.. І. Франка, 2008. – С. 48-51.

Антонова О.Є.,

кандидат педагогічних наук, доцент,

Житомирський державний університет імені Івана Франка

ОБДАРОВАНИСТЬ: СУТНІСТЬ, СТРУКТУРА, ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

Проблема обдарованості в наш час стає все більш актуальною. Це насамперед пов'язано з потребою суспільства в неординарних творчих особистостях. Раннє виявлення, навчання і виховання обдарованих дітей є одним із головних завдань удосконалення системи освіти. Численні публікації у психолого-педагогічній пресі свідчать про зростання інтересу до цієї проблеми. Суттєвий внесок у вивчення психіки обдарованих дітей, розробку важливих психологічних принципів розвитку творчих здібностей, побудову психологічних моделей обдарованості, виявлення природи обдарованості зроблено вітчизняними та російськими дослідниками Ю. Гільбухом, О.І. Кульчицькою, Н. Лейтесом, О. Матюшкіним, В.О. Моляко, О.Л. Музикою, М. Под'яковим, В.В. Рибалком, Д. Узнадзе та іншими, а також західними вченими, зокрема Дж. Гілфордом, Дж. Рензулі, П. Торренсом та іншими. Однак це лише початок довгої і наполегливої праці дослідників на шляху реалізації поставлених завдань.

У даній статті на основі аналізу стану розробленості проблеми обдарованості особистості та її розвитку у філософській, соціологічній, історичній, педагогічній, психологічній літературі нами обґрунтована сукупність вихідних положень, що складають теоретико-методологічне підґрунтя її розв'язання.

Необхідно констатувати, що інтерес до проблеми обдарованості на різних етапах розвитку людської цивілізації розвивався нерівномірно. В історії школи та педагогічної думки відомі як спалахи інтересу до виховання обдарованих дітей, так і майже абсолютна відсутність такої зацікавленості. Аналіз філософської, історичної, педагогічної літератури, творів класиків педагогіки дозволили простежити тенденції у розробці цієї проблеми залежно від рівня економічного та соціального розвитку суспільства, ступеня розробленості наукових знань, загального рівня розвитку виробничих сил людства. Для цього нами було застосовано принцип історизму, який передбачає вивчення будь-якого явища у процесі його виникнення, становлення і розвитку стосовно конкретної історичної епохи, соціально-економічних особливостей цієї епохи, що детермінують зміст, методи і організацію навчально-виховного процесу.

На основі історіографічного аналізу розвитку поглядів на природу обдарованості (основним критерієм було обрано рівень розробленості наукових знань з цієї проблеми), нами визначено такі періоди цього процесу:

I – період античної філософії, який характеризувався зародженням наукових поглядів на природу здібностей особистості, першими спробами пояснення цього феномена, першими рекомендаціями стосовно виховання обдарованої дитини;

II – період класичної педагогіки, що знаменувався спробами осмислення природи генія, першими класифікаціями дитячого віку, науково обґрунтованими рекомендаціями щодо виховання обдарованої дитини;

III – період експериментальної психології та педагогіки (з кінця XIX до 50-тих років XX століття), який відзначався активними науковими пошуками, експериментами, розробкою тестових методик, створенням перших моделей обдарованості;

IV – етап сучасних досліджень, який характеризується різнобічністю наукових пошуків; створенням багатофакторних концептуальних моделей обдарованості; розробкою цілісних психолого-педагогічних програм методичного супроводу обдарованої особистості.

Складність та міждисциплінарний статус проблеми обдарованості вимагає її всебічного дослідження на різних рівнях методології науки: філософському, загальнонауковому, конкретно-науковому, рівні практичної діяльності.

Згідно позицій філософської методології розглядаємо людину як цілісну єдність природного і суспільного, об'єктивного і суб'єктивного, внутрішнього і духовного, в якій усі визначені сторони взаємодії виступають як необхідні моменти. Зважаючи на це, і процес формування особистості має відбуватися цілісно. Тому методологічного значення набувають такі принципи, як єдність історичного та індивідуального (особистісного) розвитку, загального і особливого, природного та соціального. Важливим також вважаємо розуміння філософських категорій можливості й дійсності, оскільки природні задатки особистості до виконання певного виду діяльності постають як *потенційні можливості* особистості, що

набувають свого розвитку і реалізуються у дійсність *за певних умов*. Розвиток певних задатків і здібностей викликає до життя, стимулює розвиток здібностей нового рівня, що дозволяє особистості продовжувати свій розвиток до безмежного рівня.

Рівень загальнонаукової методології передбачає звернення до системного підходу, який зумовлює необхідність комплексного дослідження проблеми обдарованості на різних наукових рівнях, зокрема, на психофізіологічному, психологічному, соціально-психологічному, педагогічному.

У побудові моделі обдарованості спиратимемося на теорію здібностей, розроблену вітчизняними вченими, яка зазначає на існуванні анатомо-фізіологічних й функціональних особливостей людини (задатків), які створюють певні передумови для розвитку індивідуально-психологічних особливостей, що відрізняють одну людину від іншої (здібностей), розвиток і вдосконалення яких відбувається у процесі цілеспрямованої діяльності. При цьому нами будуть враховані провідні положення *соціогенного підходу* щодо значення оточуючого середовища, соціуму, у формуванні видатних здібностей; основні ідеї *фізіологічного підходу* щодо специфіки будови та функціонування центральної нервової системи, зокрема положення про функціональну спеціалізацію півкуль головного мозку; *аксіологічний підхід*, за яким обдарованість визначається ціннісними змістами індивідуальної свідомості.

Важливого значення для розв'язування проблеми обдарованості набуває *акмеологічний підхід*, сутність якого полягає у вивченні особистості як цілісного феномена в єдності її суттєвих сторін (індивід, особистість, індивідуальність); орієнтації людини на постійний саморозвиток і самовдосконалення, мотивації високих досягнень, прагненні високих результатів, життєвих успіхів; організації творчої діяльності особистості на всіх етапах її неперервної освіти, створенні необхідних умов для самореалізації її творчого потенціалу.

Вважаємо за доцільне застосування у дослідній роботі *синергетичного підходу*, згідно якого у суспільстві існує певна самоорганізація творчості, яка визначає потребу суспільства і створює соціальні ніші для людей різного рівня творчості. Готуючись до творчої педагогічної діяльності за умов спеціально розроблених методик шляхом переносу творчих стратегій майбутні вчителі накопичують творчий потенціал, готовий розкритися у процесі практичної педагогічної діяльності.

Системотвірним чинником у проблемі дослідження обдарованості виступає особистість як сукупність особистісних якостей, що має ієрархічну побудову і включає ряд підсистем, аналіз яких дозволяє описати її як організовану цілісність, визначити місце і роль здібностей та обдарованості, виявити відносини між компонентами різного порядку, відокремити суттєве від випадкового.

Сучасний етап розробки проблеми обдарованості характеризується створенням так званих факторних моделей обдарованості, серед яких є моделі як західних (Дж. Рензулі, Ф. Монкса, П. Торранса, Д. Фельдх'юсена та ін.), так і вітчизняних (О. Матюшкін, В. Моляко, О. Кульчицька, О. Музика та ін.) учених. Серед них найбільш використовуваною є модель, яка складається з трьох основних компонентів: 1) *здібностей* (загальних та спеціальних) на рівні, вищому, за середній; 2) *креативності* особистості; 3) *мотивації* (спрямованості, наполегливості) особистості до певного виду діяльності.

На нашу думку, обдарованість являє собою складне інтегральне утворення, в якому своєрідно поєднані мотиваційні, пізнавальні, емоційні, вольові, психофізіологічні й інші сфери психіки. Тобто, рівень розвитку, якісна своєрідність і характер обдарованості – це завжди результат взаємодії спадковості (природних задатків) і соціального середовища, опосередкованого діяльністю самої людини.

На основі проведеного категорійного аналізу нами було сформульовано визначення поняття обдарованості як індивідуальної потенційної своєрідності спадкових (задатки), соціальних (сприятливе соціальне середовище) та особистісних (позитивна „Я”-концепція, наявність відповідних вольових якостей, спрямованості, наполегливості тощо) передумов для розвитку здібностей особистості до рівня вище за умовно „середній”, завдяки яким вона може досягти значних успіхів у певній галузі діяльності.

У цілому ж обдарованість можна уявити як систему, що охоплює такі складові:

1) **ядро обдарованості**: *здібності на рівні вищому за середній* – як сукупність індивідуально-психологічних особливостей, що є умовою успішного, високоякісного виконання людиною певної діяльності і зумовлюють різницю у динаміці оволодіння потрібними для неї знаннями, уміннями та навичками; *креативність* – як здатність до творчого пошуку, нестандартного розв'язання задач, що характеризується за цілим рядом параметрів (дивергентне мислення, вміння бачити проблему, здатність генерувати нові, оригінальні ідеї, відчуття витонченості організації ідей, здатність до синтезу та аналізу, швидкість мислення, розвинута інтуїція, здатність до ризику, гнучкість у мисленні та діях); *спрямованість особистості до певного виду діяльності* – як бажання працювати саме у цій сфері, отримування задоволення від діяльності, потреба постійно повертатися до неї.

2) **чинники**, що впливають на рівень прояву (реалізації) основних компонентів ядра обдарованості: *спадкові дані* – біофізіологічні, анатомо-фізіологічні особливості організму (задатки) – які є передумовою розвитку відповідних здібностей; *середовище* – стимулююче оточення, що відповідає розвитку відповідних здібностей (родина, школа, держава та ін.); *виховні впливи* – цілеспрямований розвиток здібностей та обдарувань за умови єдності у діяльності сім'ї, загальноосвітнього закладу, позашкільних закладів освіти; *досвід виконуваної діяльності* – включення людини у різні види діяльності щодо оволодіння суспільним досвідом і вміле стимулювання її активності у цій діяльності, що здатне здійснити дієвий розвиток її потенційних можливостей; *особливості емоційно-вольової сфери* – які проявляються у наполегливості щодо

виконання завдань, у прагненні до змагань, упевненості у своїх силах і здібностях, повазі до інших, емпатійному ставленні до людей, терпимості до особливостей інших людей, схильності до самоаналізу, толерантному ставленні до критики, готовності поділитися речами й ідеями, незалежності у мисленні і поведінці, почутті гумору; *наявність системи цінностей* – що відображається у реалістичній „Я”-концепції, внутрішній мотивації, яка зумовлюється ціннісними змістами індивідуальної свідомості, автономністю, самодостатністю, незалежністю від ситуативних чинників, спрямованістю у майбутнє; *випадковість* – опинитися у потрібному місці у потрібний час, зустріч із Своїм Учителем тощо.

Отже, на основі теоретичного, історіографічного, порівняльного аналізу проблеми обдарованості особистості можна виокремити ряд стійких *тенденцій* у розв’язанні цього актуального питання:

- ✓ наявність *соціального замовлення* на обдаровану особистість, що зумовлюється загальним рівнем економічного, соціального, політичного розвитку цього суспільства, рівнем розвитку його науки та освіти, і яке виступає необхідною умовою для повної реалізації людиною її природних потенцій;

- ✓ зростання *інтересу* до природи обдарованості, методик її ідентифікації та подальшого розвитку;

- ✓ активізація *наукових пошуків* у визначеній сфері, що реалізувалася у створенні багатофакторних моделей обдарованості, проведенні численних експериментів, розробці науково обґрунтованого методичного супроводу обдарованої особистості;

- ✓ вихід проблеми обдарованості на *загальнодержавний та міждержавний рівень* (створення міждержавних організацій та розробка наукових проєктів, проведення численних міжнародних конференцій, розробка загальнодержавних програм підтримки обдарованої особистості тощо);

- ✓ накопичення різнопланового *міжнародного досвіду* навчання та виховання обдарованих дітей, що потребує глибокого теоретичного *аналізу* (створення спеціалізованих навчальних закладів для обдарованих дітей, відкриття спеціалізованих класів, розширення мережі позашкільних закладів освіти тощо);

- ✓ актуалізація проблеми *спеціальної підготовки вчителя* до роботи з обдарованими дітьми, як напрями професійної підготовки майбутнього вчителя та післядипломної освіти педагогів.

Саме тому великої уваги необхідно надавати вдосконаленню педагогічної майстерності та розвитку творчості кожного педагога, який так чи інакше спілкується з обдарованою дитиною. Кожному педагогу необхідно розвивати креативність, яка є незаперечним показником його професійної компетентності. Адже лише творчий учитель здатен запалити в учнях жагу до знань, а обдарований учень починається з обдарованого вчителя (інтелект загострюється інтелектом, характер виховується характером, особистість формується особистістю).

Таким чином, проведене дослідження проблеми обдарованості особистості у філософській, соціологічній, історичній, педагогічній, психологічній літературі, вивчення досвіду провідних країн світу щодо навчання і виховання обдарованих дітей дозволило виявити загальні тенденції у розв’язанні цього питання, які підтверджують актуальність і значущість досліджуваної проблеми та необхідність її подальшого науково-теоретичного обґрунтування та практичної розробки.

Перспективи подальшої роботи у сфері розробки проблеми обдарованості вбачаємо у кількох напрямках, а саме: у *сфері історико-педагогічної науки* – глибокої теоретичної розробки потребує аспект становлення та розвитку поглядів видатних педагогів на проблему навчання і виховання обдарованої дитини; дослідження впливу філософських систем на розвиток цих поглядів; у *сфері порівняльної педагогіки* подальшого аналізу потребує вивчення досвіду провідних країн світу щодо організації навчання і виховання обдарованих дітей та молоді; проблема вивчення природи обдарованості, виділення основних складових обдарованості, побудова багатофакторних моделей обдарованої особистості; у напрямі *професійної підготовки вчителя* потребує подальшого вдосконалення зміст, структура та методика викладання циклу педагогічних дисциплін з урахуванням потреб педагогічно обдарованого майбутнього вчителя, підготовка і перепідготовка вчителя до роботи з обдарованими учнями як у педагогічному університеті, так і у системі післядипломної педагогічної освіти.

Антонова О.Є. Обдарованість: сутність, структура, перспективи розвитку

У статті на основі аналізу стану розробленості проблеми обдарованості особистості та її розвитку у філософській, соціологічній, історичній, педагогічній, психологічній літературі обґрунтовано сукупність вихідних положень, що складають теоретико-методологічне підґрунтя її розв’язання; запропоновано авторське визначення поняття "обдарованість"; визначено перспективи розвитку проблеми.

Антонова О.Є. Одаренность: сущность, структура, перспективы развития

В статье на основе анализа *уровня* разработанности проблемы одаренности личности и ее развития в философской, социологической, исторической, педагогической, психологической литературе выделено совокупность *исходных* положений, которые *составляют* теоретико-методологическую основу ее решения; предложено авторское определение понятия "одаренность"; определены перспективы развития проблемы.

Antonova O.E. Gift: essence, structure, prospects of development

In the article on the basis of analysis of level of developed of problem of gift of personality and its development in philosophical, sociological, history, pedagogical, psychological literature the aggregate of initial positions which

make the theoretical and methodological basis of its decision is selected; author determination of the notion "gift" is offered; the prospects of development of problem are definite.